

ЯСАУИ ІЛІМІНДЕГІ ТАНЫМ МӘСЕЛЕСІ

Кіріспе

Исламдық ой-санада таным «ілім» және «мағрифат» терминдерімен түсіндіріледі. Аталған екі термин бірі келесісінің орнына қолданыла беретін бір мағына болғанымен, кейбір ойшылдар мен суфилер олардың арасына айырым қойған. Олардың пікірі бойынша ілім объективті танымды (білімді) білдірсе, мағрифат көбінесе субъективті танымға қолданылады. Мұсылман философтары мен каламшылары ілімнің мәнін әртүрлі түсіндіргенімен жалпылама «адам ақылына тақырып болған барлық нәрсе – таным» [1, 194 б.], – деп анықтама жасап, сезім мүшелерін, ақылды және ақиқат хабарды білім бастауы ретінде қарастырды. Адамның танымы, түсінігі, дүниеге деген көзқарасы бес сезім мүшесінен алынған мәліметтермен басталса, оларға тұжырым жасау, ұғыну және қорытынды жасау, жекелеген мәліметтердің аясында жалпылама түсінікті қалыптастыру ақыл арқылы жүзеге аспақ. Уахи арқылы жеткен ғайып хабарларды, қасиетті жазбалардан алынған мәліметтерді меңгеру де адамның ақылымен болатыны сөзсіз. Соңғысы исламдық ой-санада ең сенімді, ақиқат мәлімет ретінде қабылданады.

Бұл мақалада авторлар исламдағы сопылық ілімнің, соның ішінде Ясауилік ілімдегі таным жолдары туралы қарастырады. Авторлар Ясауидің ислам философиясы мен теологиясындағы қалыптасқан таным жолдарын жоққа шығармағандығын оның хикметтеріне талдау жасау барысында айқындады. Бұл мәселе исламдағы мистикалық бағыт саналатын сопылықты зерттеуші ғалымдар тарапынан ішінара қарастырылғанымен [2-8] Ясауидің мұрасындағы таным мәселесі алғаш рет зерттеліп отыр.

Негізгі бөлім

Діни ілімнен шариғат дүниеге келеді. Бұл қасиетті жазбаларға сәйкес адамның жүріс-тұрысын, амал-әрекеттерін реттеуді әмірлер мен тыйымдарды орындауды көздейді. Сондықтан ұлы бабамыз Ахмет Ясауи хикметтерінде:

«Ақылың болса жарандарға қызмет қылғыл,
Әмір Мағруф тұтқандарға ізет қылғыл,
Нәһи мәңқар ұстағанға құрмет қылғыл
Сол себептен алпыс үште кірдім жерге» [9,23 б.], –

деп философтар мен каламшылардың және мұсылман құқықшыларының ортаға қойған таным түрін жокқа шығармады. Оның көзқарасы бойынша да сезім мүшелері, ақыл және қасиетті жазбалар аясында пайда болған ілім – бүкіл танымның түп қазығы. Ахмет Ясауидің таным мен шарифаттың ең сенімді бастауы ретінде Құран мен Мұхаммет Пайғамбардың сүннетіне де берік болғандығы Хикметтеріндегі көптеген өлең жолдарынан кездестіре аламыз. Басқаша айтар болсақ, адам шарифатты толық меңгермей, шала білімімен одан ары рухани өрлеуі мүмкін емес.

Шарифатсыз қадам қоймас тариқатқа,
Тариқатсыз қадам қоймас хақиқатқа,
Бұл жолдардың негізі бар шарифатта
Бәрін оның шарифаттан білмек керек. [10, 125 б.]

Алайда, Ясауидің көзқарасы бойынша таным іліммен, шарифатпен ғана шектелмейді. Мұндай таным түрі – қатардағы адамдар мен шарифат иелерінің танымы. Басқаша айтар болсақ саналық таным көрініп тұрған мына әлеммен ғана шектеледі. Негізінде көрініп тұрған мына әлемнен басқа ғайып әлемі де бар. Ең шынайы таным – көрініп тұрған мен ғайып әлемді бірдей тану. Осы дүниелік таным шарифат танымы болса, ғайып әлемінің танымы – мағрифат.

Мағрифат – суфилердің пікірі бойынша адам бас көзімен емес, жүрек көзімен көріп, ақиқаттың дәмін тату арқылы қол жеткізілетін таным. Бұл – таным адамның ішкі әлеміне терең еніп, өзінің нысанасы болып табылатын Жаратқан иемен қауышу, ақиқаттарды өзімен емес Алламен білу деген сөз. Сондықтан шынайы таным мағрифат деп есептеп, Ахмет Ясауи мағрифаттан басқа таным түрлерін сенімсіз деп білген:

Мағрифат дүр білім нәрін алса дәруіш,
Өзге жолдар сенімсіз білсе дәруіш [9,99 б.].

Мағрифаттың алғашқы бастамасы – илмал-яқин. Мұны көңілдегі күмәндерді тамырымен қопарып, ғайып әлеміне тән ерекшеліктер айқындала бастаған айна-л-яқин жалғастырады. Ал соңғы мәртебе бүкіл перделер ашылып және тажалли нұрлары (құдайдың көрінісі) жүрекке

құйылатын хаққа-л-яқин болып табылады. Мұны ұлы бабамыз еңбектерінде былай жеткізген:

«Құл Қожа Ахмет Хақ сөзін сөйлеп өтті,
«Ғайнул-л-иақин» тариқатта боздап өтті.
«Ғилму-л-яқин» шарифатты көздеп өтті,
«Хаққу-л-иақин» хақиқаттан айтым міне». [9,42 б.]

Ұлы бабамыздың сөзімен айтар болсақ, илмал-яқин – шарифат, айна-л-яқин – тариқат, хаққа-л-яқин – ақиқат. Шынайы ақиқатқа, ең жоғарғы танымға осы ақиқат деңгейлерінен өтіп, соңғы деңгейінде ғана қол жеткізуге болады. Соңғысы «мағрифат» деген атаулармен қатар, «ирфан» терминдерімен де түсіндіріледі.

Суфидің мағрифаттық танымға қол жеткізуінде жүректің алар орны ерекше. Себебі, адам әлемнің темір қазығы болса, жүрек адамның, оның материалдық, рухани әлемінің өзегі болып табылады. Тіпті суфилердің түсіндіруі бойынша жүрек материалдық әлем мен рухани, ғайып әлемінің көпірі қызметін атқарады. Сондықтан сопылық жолға кірген адам өзінің ішкі әлеміндегі ақиқатты табу үшін жүрек көзін жапқан, тұмшаланып қалған кірлерден арылу қажет.

Ясауи ілімінде алға қойылған басты мақсат – рухани кірлерден арылған жүрек көзімен Алланы тану және жүрек арқылы оған қауышу. Міне, бұл – танымдардың ішіндегі ең ұлысы, мағрифаттың өзегі. «Жүректерімен сезінбей ме?» (әл-Хаж 22/46) – деген Құран аяты танымның негізі жүреkte екендігіне дәлел бола алады. Демек, жүрек – шынайы мағрифаттың, мистикалық танымның өзегі.

Сопылық ілімде Алланы тану жолының алғашқы баспалдағы адам өзін танудан басталады. «Өзін таныған раббысын таниды» деген Пайғамбардың хадисіне сәйкес [11, 136-137 бб.] шынайы құдайлық танымның кілті басқа жерде емес, адамның өзінде жатыр. Демек, адам құдайды басқа жерден емес, өзінен, өзінің ішкі мәнінен іздеген жөн. Өйткені, адамның жан дүниесі терең мағыналарға, алуан түрлі мәндерге толы. Сопылардың түсіндіруі бойынша осы мағыналармен мәндерді адам өз әдісімен тани алса болды, ақиқаттар бірінен соң бірі кезегімен таныла түседі. Соңында ұлы Жаратушының мәні, көріністері айқындала түседі. Сопылық ілімде осы айқындық соңында адамның Жаратқан иемен бірігуімен аяқталады. Баязит Бистами мен әл-Халлаж сияқты ортағасырлық мұсылман суфилері ортаға қойып, кейіннен Ахмет Ясауи философиясында өз жемісін бер-

ген «таухид» (бірлік) ілімі осы ішкі танымның жемісі болып табылады: адам өзіндік мәнде жоқ болып, Алламен бірлеседі, онымен бір бүтін болады. Құдайдың бірлігімен бірігу ілімі Ясауиден кейін де түркі халықтарынан шыққан суфийшылдардың ілімінде ғасырлар бойы қолдау тапқаны анық. Диуани Хикметте де осы бірлік былай түсіндіріледі:

««Құлһу Аллаһу Субхан Аллаһу» құлшылық қылдым,
Бір және Барым, дидарыңды көрермін бе?!
Бастан-ақ қасіретінде күйіп жандым,
Бір және Барым, дидарыңды көрермін бе?!» [9, 31 б.]

«Мен жындар мен адамдарды тек маған ғана құлшылық етсін деп жараттым (Құран: 51/50)» – деген Құран аятына суфилері «тек мені ғана танысын деп жараттым», – деп түсіндірген. Себебі, құлшылық – Аллаға алып баратын көлік. Сопылықтағы құлшылық намаз, ораза сияқты практикалық әрекеттермен қатар, құдайдан қорқудан, оның рақымынан үміт үзбеуден (хауф пен ража), Алланы ешуақытта естен, көңілден шығармаудан, зікір салудан, қылу ет жасаудан және сопылықта белгілеп қойған мақамдардан өтуден, өзін-өзі рухани шынықтырудан (риязат) құралады. Бұлар құдайға жасалатын ғибадат болғанымен, түпкі мәнінде Алланы тануға жетелейді. Ардақты Пайғамбардың сөзімен айтар болсақ, «мені қалаған мені табады, мені тапқан мені біледі, мені білген мені сүйеді, мені сүйген маған ғашық болады» [12, 188 б.], – дегендегі мән айқындала түседі. Яғни Алланы тануға ниеттену (құлшылық), оны тану, онымен қауышу, оған ғашық болу, сайып келгенде барлығы мағрифаттың (ішкі таным) ішіндегі даму процестері болып табылады.

Ясауи ілімінде шынайы таныммен құдайға қауышуға рухани кемелдік қажет. Ал адамның кемелденуінде және рухани ілгері басуында «сайру сулуктың» маңызы зор. «Сулук» – жолға түсу, ал «салик» – жолаушы деген сөз. Мұны Диуани Хикметтегі мынандай өлең жолдарымен түсіндірсек болады:

«Жапа тартып, жаратқанға келгені анық,
Ғаріп болып ауыр жолды бастым міне» [9, 17 б.]

Ясауи іліміне сәйкес сулук Аллаға қауышуға (вуслат) қабілетті болу үшін ғаріптік [10, 8 б.], ықылас [10, 15 б.], ғайбат сөзден аулақ болу [10, 23 б.], ғашықтық [10, 24 б.], құлшылық [10, 30 б.], зікір [10, 31 б.], тақуалық [10, 33 б.], тәубе [10, 36 б.], хая (ұялу) [10, 50 б.], адамды сүю [10,

53 б.], зухд [10, 61 б.], сабыр [10, 83 б.], риза болу [10, 83 б.] сияқты т.б. көркем моральдық қасиетке ие болуға талпынудан тұрады. Кашанидің сулукті Алланың көркемдігін көру үшін жүрек көзін кірлерден тазалау» деп түсіндіргендегісі [13, 318 б.] Ясауи ілімімен толық үйлесім тауып тұр.

Сайру сулук – муридтің дәруіштікке аяқ басуынан сүйіктісімен табысқанға, вуслатқа қол жеткізгенге, сопылық сапарды аяқтағанға дейін жасаған рухани, сезімдік әрекеттері. Рухани жолға шыққан дәруіш «сайр илаллах», «сайр филлах», «сайр мааллах» және «сайр аниллах» деңгейлерінен өтеді. Тариқат дариясына сүңгітін «сайр илаллах» – нәпсіден шынайы болмысқа сапарға шығу деген сөз. Сайр илаллах ілімі аясында қарапайым шарифат ілімінен анағұрлым жоғары және мәнді ілімге, одан соң «уахдат әл-вужуд» іліміне қол жеткізіледі. Бұл ілім мүмкін болмыстар (мумкинат) жайындағы ілім саликтің көңілінен толықтай ажырағаннан соң туындайды, бұл халді «фана филлах» деп атасақ та болады. Сайр илаллахтың аяғын келесі мәртебе – сайр филлах (Аллада сапар шегу) жалғастырады. Сайр филлахтың жемісі ретінде ғайып әлемінің перделері ашылуын және саликке ладунни ілімнің мәні айқындалуын жатқызуға болады. Сайр филлах «жазба» мақамына жатады. Бұл рухани сапарды «бақа биллах» деп те атайды.

Рухани жолаушы әрбір деңгейде Алламен серіктес болып сапар шегуі (сайр мааллах) де түркі сопылығында басты концепциялардың бірі ретінде орын алады. Аталмыш деңгейде күмәндердің барлық түрі күшін жоғалтады. Дәруіш көптіктен (касрат) бірлік (ахадият) мақамына қол жеткізеді. Одан соң бірліктен көптікке қайта оралу процесі жүзеге асады (сайр аниллах). Осы сапарда рухани кеменгер басқаларға ақиқат жолды көрсету мүмкіндігіне қол жеткізеді [14, s. 260-262]. Ясауи бабамыз Диуани Хикметте ұзаққа созылатын мистикалық таным процестерінің көріністерін былай баяндайды:

««Ли маға Аллаһи» мақамына салмағанша,
«Ан тамату» сарайына бармағанша,
«Фана филлаһи» дариясына шомбағанша,
«Бақа биллаһи» гәуһарынан алып болмас» [9, 115 б.]

Ясауи ілімінде шынайы танымға қол жеткізудің бір түрі, сайру сулуктан өтудің басты мақсаты – жоғарыда айтылғандай сүйіктімен, құдаймен қауышу. Сопылық ілім бойынша бастапқыда барлық рухтар Алламен бірге болатын. Кейіннен рухтар денелерге кіргізілгенде олар бұрын-

ғы жағдайын аңсап, жаратушысын сағынады. Оған қайта қауышуды аңсаған рухтардың сағынышы Жаратушыға деген махаббатқа, ғашықтық сезіміне ұласады. Ясауи ілімінде осы оқиға «мисақ» (әлімсақ) терминімен түсіндіріледі. Мисақ ілімі бойынша әуелі баста бүкіл рухтар «аласту бираббикум?» (мен сендердің жаратушыларың емеспін бе?), – деген Жаратушының сұрағына «бала» (әрине, сен біздің иемізсің), деп жауап беріп, Алланы жаратушы ие ретінде мойындаған. Мұны Ахмет Ясауи:

«Әуелде «Аласту би раббикум» деді құдай,
«Қалу бала» деп аруақтар қылды әуез» [9, 113 б.], –

деп түсіндіреді.

Жоғарыда баяндалғандай рухтар материалдық тәнге кіріп, сүйіктісінен ажырап қалған. Алладан жырақ қалудың сағынышы ғашықтарға үлкен қайғы-қасірет ала келді. Міне, сопылық танымның басты мақсаты – аталған алшақтықтан жақындап, жатсынудан бауырласып әуелгі кездегі пәктікпен Аллаға қауышу.

Сүйіктісіне деген сағынышын білдіріп, бұл дүниенің тірлік-тіршілігіне көңілі толмаған, көңілі мұңды, көңілі жасты Ахмет Ясауи шығармасында былай дейді:

Құл Қожа Ахмет, надандықпен өмірің өтті,
Қасіретпен тізе, көзден қуат кетті.
Қайғыменен өкініштің уақыты өтті.
Амалым жоқ, керуен болып көштім міне [9,20 б.].

Ұлы бабамыздың осы ойын ұлы суфи-ойшыл Маулана одан ары жалғастырып, алдамшы бұл өмірге көңілі толмағандығын былай жырлаған:

Қамыс сыбызғының мұңын тыңда,
өскен жерінен қалай жырақ қалғанын айтады,
Мені қамыстан кескеннен бері мұңды әуенімнен
қаншама әйел мен ер тұнжырады.
Адасқаннан тілім-тілім болған жүрек ынтық болған
зарын шақпақ
Шалғайда жырақ қалған адам өз ұясына қайтуды
аңсайды [15, 1 б.].

Ясауи ілімінде ажырап қалған сүйіктімен қайта табысуды аңсау кемел адам болудың және Алланы танудың кілті екендігі даусыз. Себебі, қасірет, ғашықтық дерт адамға рухани лаззат (заук) тарту етеді. Шынайы махаббаттың, ғашықтық сезімінің мәні – өмір жолын сүйіктісі жолында құрбандыққа атау, іштей күйіп-жану, көңілі мұңды, көзі жасты болу. Демек, шынайы

махаббат адамның жанын «жананы» (сүйіктісі) жолына құрбан етумен жүзеге асады. Ал жанын құрбан етпесе, ол адамда кемістік бар деген сөз. Махаббат отына күйде көңілде Алладан басқа нәрсе, Алладан басқа дерт қалмайды. Жан дүниенің махаббат шоғына күйі бос әурешілік емес, керісінше маху (жоқ болу) дәрежесіне қол жеткізу, бірақ, маху жоқ болып кетуге жатпайды, ол құдайдың бірлік болмысына қауышу деген сөз. Ғашықтық сезімді Ахмет Ясауи былай сипаттайды:

Ғашық болсаң күйдіреді жан мен тәнді,
Ғашық болсаң ойран қылар дүние малды.
Ғашық болмай таным болмас Алла сені,
Не қылсаң да ғашық қылғыл Пәруардігер [9, 60 б.].

Аллаға деген ғашықтықтың бір көрінісі «өлместен бұрын өлуде» (муту қабла ан тамуту) жатыр. Өлместен бұрын өлу – адам ғашықтық жолында өзінің материалдық қажеттіліктерінен, нәпсілік қалауларынан бас тарту, өзінің пенділік қасиеттерін өлтіру деген сөз. Ахмет Ясауидің Диуани Хикметіндегі өлең жолдары осы мәнді айқындай түседі:

«Муту Қабла ан тамутуға» амал қылғыл,
Бұл хадисті есіме алып тұрмын міне. [9,51 б.]

Ясауи ілімінде танымға қол жеткізудің келесі түрлері «кашф» пен «мушахада» деп аталады. Суфилер кашф терминін перде артында, адам ақылы жетпейтін ғайып әлемді тану және осы перденің ашылуымен Алланың көріністерін тамашалау деп түсіндірген. Екі нәрсенің арасындағы перденің алынуы және әлгі екі нәрсенің бір-бірін анық көруі деген мағынаны білдіретін мукашафа термині де сопылық әдебиеттерде көбінесе кашф мағынасында қолданылған. Мағрифаттық таным кәміл болса, болмыстардағы құдайлық ақиқаттар кашф пен мушахаданың нәтижесінде адамға анық көрінеді. Негізінде құдай адамдардың жүрек көзімен тамашалауды (мушахада) талап етіп, жүрек көзімен көре алмайтындарды соқыр деп кінәлаған: «соқырлар ақиқатты көре алмаса сен оларды тура жолға саласың ба? (Юнус 10/43). Осы Құран аяттарын басшылыққа ала отырып, жан дүниелерінен бастау алатын кашф, мушахада танымдарын Ахмет Ясауи бабамыз сопылық ілімге сәйкес «дидар көру» терминімен түсіндірген:

«Инна фатахнаны» оқып мағына білдім,
Нұрын төкті: естен танып дидар көрдім» [9, 19 б.].

Ясауи ілімінде адамның жан дүниесінен бастау алатын танымдардың бірі «фатих» және осы танымның күрделенуі «файз» деп аталады. Бұлар – бірінің орнын келесісі толықтыратын сопылықтағы қос таным түрі. Мына өмірде бас көзімен көру, ақылмен тану мүмкін емес құпияларды перделердің ашылуымен көру фатихпен болса, одан керегінше нәр алу файз арқылы жүзеге асады. Бұл сопылық танымның биік белестердің бірі болғандықтан Ясауи бабамыз осы деңгейге жетуге талпынысын былай түсіндірген: «*Файз уа фатух алурмин деб цукуруиб иурман (Файз бен фатихты аламын деп жүгіріп жүрмін)*» [9, 188 б.]

Дәруіштің сайру сулук кезеңінде тап болатын кейбір халдер Ясауи ілімінде мағрифат танымның жемістері ретінде саналады. Осындай халдердің бірі және бастысы – фана мен бақа. Фана халін алғаш мәрте атақты суфи Әбу Язид әл-Бистамидің сопылық мұраларынан айқын байқауға болады. Оның транс кезінде «мақтау тек маған ғана лайық», «мен ұлымын», «менің әлемім Мұхаммед пайғамбардан да ұлы» деген сөздері сол дәуірдің құқықшылары мен каламшыларын таң қалдырды. Әл-Бистами арқылы ортаға қойылған осы ілім сопылықтың бағдаттық мектебі арқылы жаңа белеске көтеріліп, Жунайд әл-Бағдади адамның ішкі жан тазалығы адамдар тарапынан көрсетілетін ілтипатпен, о дүние бақытын аңсаумен емес, құдай жолында өзін-өзі ұмытып, оны ессіз сүю арқылы жүзеге аспақ деп түсіндірді. Құдайдың бірлігі турасында медитацияны толық тереңдегенде өзіндік, адамдық «мен» жоғалады, тек құдайдың өзі ғана қалады [16, 502-503 бб.]. Ал бақа – құдаймен бірге қалу деген сөз. Осы жерде жоқ пен бар халдерін адам өзінің болмысында жоқ болу, құдайдың болмысымен бар болу деп түсінген жөн. Ұлы бабамыздың Диуани Хикметінде осы екі хал бірінің орнын келесісі басын, бір-бірінен елестету мүмкін емес мағрифаттың көріністері ретінде баяндалады:

«Фана филлаһи» дариясына шомбағанша,
«Бақа биллаһи» гәуһарынан алып болмас» [9, 115 б.]

Сопылық философияда фана мен бақа танымнан басқа, бірақ, осы екі категориямен байланысты бір-біріне қайшы, алайда, бір-бірін толықтырып отыратын қос категориялар бар. Солардың бірі – «сакр мен саху» (мас болу мен есін жинау). Бұлар – ішкі танымның сыртқы көріністері. Мұны есінен танып, Алламен бірге болу (жам), қайта есін жинау (фарқ) деп те түсіндірсек

болады. Суфидің сакр мен жам халдерінде жар салған жалынды сөздері «шатхия» деп аталады. Суфилердің транс кезінде айтқан шатхиялардың шарифатқа теріс сияқты көрінуі олардың басынан өткерген халдің жалпы көпшілікке түсініксіз болуына байланысты. Диуани Хикметтегі ислам діні бойынша тыйым салынған «шарап ішу» [10, 13 б.], «мас болу» [10, 36 б.] деген сөздер осының айғағы. Сайру сулукта адамның рухани деңгейлерден сатылап биіктеген кезде кездесетін уажд пен истиғрақ халдеріндегі шатхияларды Диуани Хикметте ішкі танымның ең биік белесін бағындырған Шибли, Баязит Бистами [10, 90 б.], Зуннун Мысири [10, 91 б.], Адхам [10, 93 б.], Хакім ата [10, 96 б.] сынды классикалық дәуір суфилерінен кездестіре аламыз. Сонымен қатар шатхия оқиғасын Ахмет Ясауи Халлаж Мансур оқиғасымен түсіндіреді. Оның пікірі бойынша жазба халінде Халлаж Мансур адамдық шектеуден ары асып, құдайға деген шексіз махаббатының әсерінен өзін құрбандыққа шалды. Фананың түбіне жеткен суфи сүйіктісінің көркем келбетінің алдында онда өзін көрген және «ана-л-хак» (мен құдаймын) деп есінен адасады. Суфидің басына келетін осы хал Диуани Хикметте былай сипатталады:

«Алланың мақамы ғажап мақам дүр,
Ол мақамда ғашықтар серуен қылар.
Көңілге құдіреттің нұры түссе,
Естен таным өзін білмей жалғыз қалар» [9, 19 б.]

Ясауи ілімінде Халлаж Мансур шынайы таным, терең ілім, Жаратқан иенің дидары жолында барлық бәлекетке кеудесін тосудың, естен адасудың және құрбан болудың символы ретінде орын алады. Мансур ақиқатқа жеткен адам ретінде суреттеледі, алайда, ақиқат құпия сыр ретінде қалуы тиіс болса да ол мұны жария етті.

Мұны Диуани Хикметте былай суреттеп береді:

Ғашық Мансур «ана әл-Хақты» зарлап айтты,
Жебейіл келіп «ана әл-Хақты» бірге айтты.
Мансұр келгенше дар иіліп өзі алды,
Көңіл көзі ашықтар қайран қалды. [9, 39 б.]

Ұлы бабамыз мағрифаттық танымға қол жеткізген меңгерген адамды ариф деп атаған. Диуани Хикметте арифтікке де орын берілген:

«Тән сөйлемес, жан сөйлемес, иман сөйлер,
Жаннан кешкен шын ғашықтар Хақты көздер,
Арифтарға қызмет қылып, жолын түзер,
Ол ғашықты Халайыққа сұлтан қылар» [10, 87 б.]

Демек, ариф – данағой, мағрифат дариясына терең сүгіп, оның түбіндегі гаухарларына иелік еткен, өзінің ішкі танымы арқылы Алламен дидарласқан, әулиелік мәртебесіне қол жеткізген адам деген сөз. Ахмет Ясауидің «*мағрифаттың білімін ішке салған, жүрсе-тұрса дүр гаухарын шашар, достар*» [9, 80 б.], – деген өлең жолдары осы мәнді білдірсе керек.

Ясауи ілімінде, тіпті түркі суфилерінде элем айнасының кішкентай ғана көрінісі болып табылатын арифтіктің, яғни инсан камилдің келбетін белгілеуде Мұхаммед пайғамбар үлгі ретінде алынады [9, 57-58 бб.]. Инсан камил – сайру сулуктың аяқтаған және кемелдік деңгейіне қол жеткізген адам деген сөз. Ол – «уажд», «истиғрак» халдерінде вуслат тапқанда, өткен мақамдарының терең «хаз» бен «жазба» халдерінде өзін ұстай білген және салик ретінде шыққан сапарынан муршид ретінде қайта оралған адам. Үнемі көңілі жай тауып, барлық істің түпкі мәнін аңдау, дүниенің ақиқатын меңгеру, ифрат пен тафриттен (шектен асып кетпеуден немесе шекке жетпей қалудан аулақ болу) сақтану, ісімен және сөзімен турашыл болу инсан камилдің сипаттарына жатады. Инсан камилдік, арифтік деңгейінде адамға беймәлім, ғайып барлық перделер ашылады, Алламен дидарласу және онымен шынайы достар тәрізді сұхбат құрылады. Бұл саналық қабілетпен емес ішкі таныммен, жүрек көзімен болатыны белгілі [17, 523-524 бб.]. Ясауи ілімінде құдаймен дидарласу, онымен сұхбат құру бақыттың асқар шыңы ретінде суреттеледі.

Хақиқаттың мәнісіне жеткен кісі,
Естен танып, күйіп-жанар іші-тысы.
Қан боп саулар көзінен аққан жасы,
Көз жасымды көл қылып бардым міне [9, 43 б.].

Қорытынды

Қорытындылай келе, ұлы бабамыз өзіне дейінгі философия, фикх және қалам ілімдері бойынша танымның мәні және оған қол жеткізу мүмкіндіктері жайында өз пікірін білдірген Әбу Ханифа, әл-Фараби, ибн Сина, әл-Матуриди сияқты ғұламалардың ілімдерін қал ілімі деп, таным тек қалмен шектелмейтіндігін, шынайы ақиқат жүректің түбінде жатқандығын, жүректің көзін ашу арқылы хал ілімімен құдайдың дидарын тамашалауға болатынын ортаға тастады.

Осы және басқа да діни-философиялық, теологиялық тақырыптарда мәселелерге ұтымды шешім жасап, Ахмет Ясауи өзі өмір сүрген заманда Түркістан аймағында бір-бірімен бетпе-бет келген исламдық ой-сана мен түркілік дәстүрді үндестіріп, ислам мәдениетінің орталықтарында дамыған сопылық мәдениетті отырықшыл-көшпелі түркі халықтарына түсінікті тілде ұсынды. Өзі өмір сүрген уақыт пен кеңістік шарттары мен мүмкіндіктерін ұтымды пайдаланудың арқасында Ясауи ілімі мұсылмандық түркі мәдениетінің асқар шыңына жетті. Оның жайған ілім сыпырасынан көптеген шәкірттер рухани нәр алды. Оның ілімі кешегі күнге дейін түбі бір түркі халықтарының, оның ішінде қазақ халқының рухани өмірінде өзінің мәнін жоғалтқан жоқ.

Әдебиеттер

- 1 İslâm düşüncesinde ilmin kaynağı, imkanı ve sınırları// Muş Alparlan üniversitesi sosyal bilimler dergisi c.1 №2 12.2013
- 2 Annemarie Schimmel. Mystical Dimensions of Islam. – The University of North Carolina Press, 1975. – 512 p.
- 3 Bennigsen, Alexandre, Lemerrier, Quequeljay Chantal „Sufi ve Komiser Rusya’da İslam Tarikatları, çev.Osman Türer, Akçağ Yayinevi. – Ankara,1988.
- 4 Eraydın, Selçuk, TasavvufveTarikatlar. – İstanbul,1994.
- 5 Köprülü, Mehmed Fuad, TürkEdebiyatında İlk Mutasavvıflar. – Ankara, 1993.
- 6 Köprülü, Mehmed Fuad., “Ahmed Yesevi”, İslam Ansiklopedisi. – C. I. – İstanbul, 1940.
- 7 Serrâc, Ebû Nasr, El-Lüma’ İslam Tasavvufu. Kamil Yılmaz. – Ankara, 1996.
- 8 Кныш А.Д. Мусульманский мистицизм. Краткая история. – Москва-Санкт-Петербург, 2004. – 740 с.
- 9 Иасауи Қ.А. Диуани Хикмет (ақыл кітабы)/ ауд. М. Жармұхамедұлы, С. Дәуітұлы, М. Шафиғи.– Алматы, 1993.
- 10 Иассауи Қ.А. Хикметтер / ауд. Ә.М. Ибатов, З. Жандарбек, Нұрманова А.Ш. – Алматы, 2000.
- 11 Кенжетай Д. Қожа Ахмет Ясауи дүниетанымы. – Түркістан: Тұран, 2004.
- 12 Tenik A., Göktaş V., Tasavvuf bilgisi: Alla’ı Allah’la bilmek ilmине giriş // Kelâm araştırma dergisi. – 2016. №1. – S. 177-202.
- 13 Eraydın S. Tasavvuf ve Tarikatlar. – İstanbul: Emre matbaası basımevi, 1997.
- 14 Aynî M.A. Tasavvuf tarihi – İstanbul, 2000
- 15 Mevlânâ. Mesnevî. çev. İzbudak V. – İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1988.
- 16 Бертельс Е. Из очерка «происхождение суфизма и зарождение суфийской литературы // Суфии: восхождение к истине. – М.: Издательство Эксмо, 2003.
- 17 Ateş S. İslâm tasavvufu. – İstanbul, 1992.

References

- 1 İslâm düşüncesinde ilmin kaynağı, imkanı ve sınırları// Muş Alparlan üniversitesi sosyal bilimler dergisi c.1 №2 12.2013
- 2 AnnemarieSchimmel. Mystical Dimensions of Islam. – The University of North Carolina Press, 1975. – 512 p.
- 3 Bennigsen, Alexandre, Lemerrier, Quequeljay Chantal ,Sufi ve Komiser Rusya’da İslam Tarikatları, çev.Osman Türer, Akçağ Yayınevi. – Ankara, 1988.
- 4 Eraydın, Selçuk, TasavvufveTarikatlar. – İstanbul, 1994.
- 5 Köprülü, Mehmed Fuad, TürkEdebiyatında İlk Mutasavvıflar. – Ankara, 1993.
- 6 Köprülü, Mehmed Fuad., “Ahmed Yesevi”, İslam Ansiklopedisi, – C. I. – İstanbul, 1940.
- 7 Serrâc, Ebû Nasr, El-Lüma’ İslam Tasavvufu. Kamil Yılmaz. – Ankara, 1996.
- 8 Knish A.D. Musulmanskiymisticizm. Kratkayaistoriya. – Moskva-Sankt Peterburg, 2004. – 740 s.
- 9 İasauı K.A. Aud. Zharmuhameduli M., Dauituli S., Shafigi M. Diuani Hikmet (akıl kitabı). – Almati, 1993.
- 10 İassauı K.A. aud. İbatov A.M., Zhandarbek Z., Nurmanova A.Sh. Hikmetter. – Almati, 2000.
- 11 Kenjetay D. Koja Ahmet Yasauı duniетanımı. – Turkistan: Turan, 2004.
- 12 Tenik A., Göktaş V., Tasavvuf bilgisi: Alla’ı Allah’la bilmek ilmine giriş // Kelâm araştırma dergisi. – 2016. №1. –S. 177-202.
- 13 Eraydın S. Tasavvuf ve Tarikatlar. – İstanbul: Emre matbaası basımevi, 1997.
- 14 Aynı M.A. Tasavvuf tarihi – İstanbul, 2000
- 15 Mevlânâ. Mesnevi. çev. İzbudak V. – İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1988.
- 16 BertelsE. Izocherka«proishojdeniesufizma I zarojdeniyesusufiyskoi literature //Sufii: voshojdeniye k istine. – M.: izdatelst-voEksmo, 2003.
- 17 Ateş S. İslâm tasavvufu, – İstanbul, 1992.